

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ YANINDA
KÜTLƏVİ İNFORMASIYA VƏSİTƏLƏRİNİN
İNKİŞAFINA DÖVLƏT DƏSTƏYİ FONDU**

Layihənin istiqaməti: "Azərbaycanlıq ideyasının təbliği"

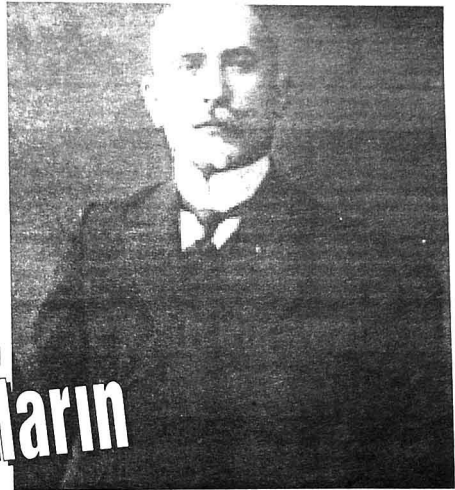
Milli ideyamızın formalaşmasında mühüm rol oynamış müfəkkirlərimizdən biri də Firudin bəy Köçərli'dir. F.B.Köçərli də digər çağdaşları Əli bəy Hüseynzadə, Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Əhməd bəy Ağaoğlu və başqaları kimi, bütün türklərin, o cümlədən Azərbaycan türklərinin oyanışı, inkişaf və birliyi yolu kimi milli - dini birliyi görmüş, eyni zamanda demokratik (yeniləşmə və modernləşmə) ideyaları çıxış edib. F.B.Köçərli'nin milli və müstəqil Azərbaycan, Azərbaycan türklüyü ideyası ilə bağlı əsas xidməti, ilk növbədə Azərbaycan türk ədəbiyyatının, türk ədəbi dilinin formalaşmasına və islamın əsl mahiyyətinin dərk olunmasına sərf etdiyi deyilə bilər. Gənc tədqiqatçı Faiq Ələkbərovun da qeyd etdiyi kimi 1900-cü illərdə onun öndərliyi ilə yaranan milli Azərbaycan türk ədəbiyyatı tarixi Azərbaycan türklüyü ideyasının formalaşması baxımından mühüm bir addım idi. Belə ki, Azərbaycan tarixində ilk dəfə, 1903-cü ildə F.B.Köçərli'nin müəllifliyi ilə rus dilində "Azərbaycan türklərinin ədəbiyyatı" kitabı nəşr olunub.

"Azərbaycanlıların dili onların ruhunun mayasıdır"

1908-ci ildə Azərbaycan-türk dilində də işıq üzü görən bu kitabda qədim dövrdən 20-ci əsrə qədər yaşamış Azərbaycan müfəkkirlərinin irsi öz əksini tapıb. Köçərli'nin fikrinə, milli ədəbiyyatı ona görə lazımdır ki, başqa millətlər kimi Azərbaycan türkləri də öz milli ədəbi və şairlərini tanımalı və onlarla fəxr əlsinlər. "Aya, biz Azərbaycan türklərini şəraitləri və çoxşaxəli vəziyyətlərini ölməyibdirm? Bizim milli şairlərimiz ərsəyi-dünyaya gəlməyibdirm? Aya, bizlər belə məhəmməd fəxslərini vücudundan məhrumluq almışıq? Bu suallara cavab verib deyə bilərik ki, bizim də çox böyük, müqəddir və xoşbəxt milli şairlərimiz olubdur və lakin müqəddir onların qədir və bu halda biləlməyibdir". Deməli, Köçərli'nin milli ədəbiyyatın tarixini yazmağa sövq edən də məhz bu suallara cavabların tapılması istəyi olub. Beləliklə, Azərbaycan türk ədəbiyyatı tarixinin ilk müəllifi olan F.B.Köçərli hesab etdi ki, bir millətin ədəbiyyatı onun mələtinin aynası deməkdir, yəni millətin dolanaçağı, inkişafı, tərəqqisi, kamalı və s. onunla ölçülür. Onun fikrinə, milli şairlər ədəbiyyatına vətəne məhəbbət, millətə düşmə, dostluğa sədəqət və s. kimi müqəddəs hissələr yerləşir, daha yaxşı olub. Onun fikrinə görə, millət böyük bir cisimdir ki, bu cisim təbii və təsis edən hər bir kəs onun üzvləri əməkdandır. Belə olan surətdə millətin salamatlığı, gən və fərdlərin, dövlət və sərvət və s. onu təşkil və təsis edən üzv və ünsürlərin müttənası olub sülh və birliyi içində yaşamaqlarıdır, hər birinin üzvləri digər vəziyyətlərə əməl etmələrinə asılıdır. Köçərliyə görə, müsəlmanların başqa millətlərdən daha cəldinə səbəb, məhz bu cür əməllərdən, xüsusilə qadınların ondan uzaq qalmasıdır. Bu baxımdan Azerbay-

can qadınlarının maariflənməsini millətin inkişafının yollarından biri kimi gören Köçərli yazırdı ki, islam və hədislərdə də əsasən, qadın və kişinin bərabərliyi prinsipi qəbul edilir. Milli dil məsələsinə gəlincə, bu dövrdə F.B.Köçərli də C.Məmməd-quluzadə, Ö.F.Nəmanzadə, A.Səit və başqaları kimi hesab etdi ki, Azərbaycan ədəbi dilini osmaniləşdirməyə əvəzinə, xalq yazınlaşma yolunu tutmaq lazımdır. Onun fikrinə, bu dil müəkkəbləşmə deyil, sadələşmədir, yeni geniş xalq kütlələrini anlaya biləcək bir şəkildə salmaq lazımdır. Ədəbi dil də xalqın öz dilidir, bu dil hamı üçün, hamı yazıb-oxuyur, cəmiyyətin inkişafında yoxdurları cəmlirək əmətlidir. Bu baxımdan ədəbi dil sadələşmə, onun hamı başa düşməlidir. Deməli, Köçərli kimi özünüdərk baxımından türk-osmani şairləri deyil, Azərbaycan-türk ləhcəsinin ədəbi dil kimi qəbul edilməsi vacib hesab etdi ki, "Ana dili" meqalədə ədəbi dil məsələsinə aydınlıq gətirmək istəyən Köçərli yazıb: "Xeyli vaxtdır ki, dil məsələsi məhəlli müzakirəyə qoyulub, onun üstündə meclislərdə, xalq sülhətində və jurnallarda bəhs olunur. Kimi İstanbulda işləyən ədəbi dil tərəif edib, onu sair yerlərdə işləyən türkləri dərinə tərcih verir, kimi Azərbaycan türklərini şivəyi-İslanı bəyənib, onun tərəfini saxlayır. Bir parlayan da İbn-Yasəf kimi türklər üçün önməli bir dil təsis etmə fikrindəndir ki, hər yerdə o dilə dəngilib yazılın". Firudin bəy ədəbi dilin hansı olmasını ilə bağlı, bu qədər xətt arasında Azərbaycan-türk dilini müdafiə edərək, bunu belə əsaslandırdı: "Hər millətin özünəməxsus ana dili var ki, onun məxsusudur. Ana dili millətin mənzilindəndir. Ananın sözü bədənini mayası olduqun kimi, ananın dili də ruhunu qidasıdır, hər kəs öz anasını

və vətəninə sevdiki kimi ana dilini də sevür. Bu, Allah-təalının gözdə neməllərindən birisidir, onu əziz və möhtərm tutmaq hər kəsə borcudur". Köçərli'nin qənaətinə, Azərbaycan türkləri osmani şivəsinə o baxımdan qəbul edə bilməz ki, İstanbul edibləri öz dillərini unudub fars və ərəb tərnimləri ilə doldurublar. Doğrudur, Köçərli etiraf etdi ki, Azərbaycan türkləri də uzun müddət farslarla bir yerdə yaşamağa məcbur olduqun üçün, bir növ onların dilinin təsirinə məruz qalırdı: "Amma bununla belə, dilimizi o qədər qələ və dolacaq etməyibdik ki, onu anlamaq olmasın". Bununla da Köçərli belə bir qənaətə gəlirdi ki, İstanbul şivəsini Azərbaycanda təbliq etmək istəyən Ə.Hüseynzadə və başqalarının tutduğu yol səhvdir. O hesab etdi ki, dil dolacaq olan şəxsin fikri də dolacağıdır: "Millətin sevon, onun menovi dirliyinə çalışın, tərəqqisi yüzilləyə əməl edilmişdir və şairlərimizdən çox-çox təvəqqe edirik ki, dillərini asanlaşdırın, ana dilindən uzaq düşməsinlər". F.B.Köçərliyə görə, milli məsələləri, milli ehtiyatlarımızı yalnız şairlər deyil, bütün ziyalılar düşünməli, xüsusilə M.F.Axundzadə, H.Zərdabi, Ə.Ağaoğlu və başqaları kimi millətinin oyanışına, maariflənməsinə, əlm və mərifət edəlməsinə çalışmalıdırlar. Bu baxımdan F.B.Köçərli "Azərbaycan türklərinin ədəbiyyatı" əsərində M.F.Axundzadənin əlibəz islahatını, türkə komediyalarını və s. yüksək qiymətləndirmiş, onu zamanəsinin L.Tolstoyu, Musa Bığiyevi adlandıran kimi yüksək qiymətə göstərmişdir yazmışdır. F.B.Köçərliyə görə, sadəcə ana dilində yazan və milli şair olan Qasım bəy Zəkrin də bu məsələlərə Axundzadəyə mühüm təsir olmuşdur: "Zəkr xalqının dilini və dolanaçağını çox yaxşı bildiyi

Firudin bəy Köçərli ömrünü Vətənin bütövlüyünə, yaşamaına, ziyalılardan birliyinə həsr etdi

üçün Mirzə Fətəliyə yazdığı namələrdə özünün haqqı kimi millət bəy olduğunu göstərmişdir. Mirzə Fətəli isə hər şeydən artıq dost tutduğu öz millətinin sadəcə dil və sadəcə dolanaçağı olduğu üçün Zəkrin bu milli ruhuna və milli adasına artıq dərəcə əhəmiyyət verməmiş". F.B.Köçərliyə görə, Axundzadə ilə yanaşı, millətinə ən böyük töhfə verən aydınlarımızdan biri də Həsən bəy Zərdəbdir. Zərdəbin millət qarşısında əsas xidmətlərindən biri bundan ibarətdir ki, o öz həmməzəhərlərini oyanmasına ilk təkamül qəzetini yaratmaqda Azərbaycan-türk millətinin önündə yeni bir səhifə açıb. O qeyd edib ki, Həsən bəy yərinə yolunu dövründə davam etdirənlərindən deyil Əhməd bəy Ağaoğlu dayanır. Köçərli'nin fikrinə, Ağaoğlunun "Axund və İslam" əsəri məzmununa görə, müsəlman ruhlanırların qarşılaşdığı və şəxsi mənfəət meyllərini əleyhinə çevirmiş ən qəvvətli bir etirazdır. Bu baxımdan, islamı biz din xadimlərinin dilindən deyil, Ə.Ağaoğlu kimi əlimi, bilikli şəxsiyyətlərin ərsafəndən oxuyub fəhrəməliyik. Köçərli o da qeyd etdi ki, Ə.Ağaoğlu İslamla bağlı bu günə qədər perde arxasında qalan bir çox keçmiş adət-ənənələrimiz, mədəniyyətimizi ortaya qoyur və eləcə də xilas yolunu göstərir. Zərdabi və Ağaoğlunun yolumu davam etdirən Köçərli özünü müsəlman qarşılaşına tutaraq yazırdı: "Əy qardaşlar, həyatın qədrini biliniz, heyul Allah-təalının hədiyyəsidir, aynalız, hərəkət ediniz, qapı-bacalarınızı açınız, evinizə işıq düşsün, fəuənəli və ağır havası düşsün. Gözünüzün tozunun sılıb, diqqət ilə ötrafınıza baxınız, hər kəs işləyir, gəlir, həyatın nəfərdar (mənfəət qazandır) olur. Haqq-təala "Ləysə İli insane İla məssa" (insan üçün onun əmək lərindən başqa bir şey qalmayacağıdır) əməi buyurmuşdur: "Mənimləmizmi?". Qeyd edək ki, F.B.Köçərli'nin yaşadığı dövrdə türk-müsəlman xalq-

larının mövcud problemlərdən xilas olması və inkişafı üçün, radikal qəbçilliyi əsas prinsip kimi götürən Məhəmmədəğa Şahtaxlı, Cəllil Məmməd-quluzadə və onunla həmfikir olanlar bu yolda islam və ona əsaslanan "İttihad-islam" ilə əngəl kimi görür, tərəqqiparvar islamçılıqdan çıxış edənələri, xüsusilə Ə.Ağaoğlu, Ə.Topçubaşov və başqalarını "panislamizm", yeni "İslam birliyi"ne çalınmağa ittiham edirdilər. Xüsusilə, M.Şahtaxlı Ə.Ağaoğlu, Ə.Topçubaşov başda olmaqla islamçı-türkçü ideoloqlar qeyri-səmimlikdə İttihad edib, onların islamçılıq və türklüyün qaçaqçıları kimi gərdəyini qeyd edirdi. Millətin ziyalıları arasında fikir ayrılığını qəbul etməyən F.B.Köçərli isə bu qarşıdurmaya qarşı çıxı və bunu, millətin birliyinə və inkişafına zərər hesab edirdi. O, özünü onlara tutub yazırdı ki, indi dövlət parışan edib düşmənləri sevinmədik deyil, millət və vətən naminə birləşmək zamanıdır. Şübhəsiz, Firudin bəy qəhvəli və doğru yoldadır. İncəq dil olduqun kimi, o dövrdə də bir çox aydınlarımız vahid milli konsepsiyada, milli ideyalarla qıxış edə bilərdilər. Bu yolda, yeni milli birlik uğrunda mübarizə apararı F.B.Köçərli, M.Ə.Rəsulzadə, N.Yusifbəyli, Ə.Topçubaşov kimi aydınlarımız isə, o dövrdə həmfikir daxil, həm də xarici qüvvələr tərəfindən təhqiq hədəfi idilər. Hətta, onlardan bir çoxu, o cümlədən F.B.Köçərli də N.Yusifbəyli, F.Xoylu, H.Ağayev və başqaları kimi bu yolda şəhid oldu. Belə ki, 1920-ci il aprelin 27-də Azərbaycan Cümhuriyyətinin işğal edən rus-erməni hərbi birləşmələri heç bir məhkəmə olmadan, "İçki"ün qərarı ilə Firudin bəy Əhməd höküm cəzası kəsb. Onun tək bir gənəhi var idi: millətini, vətəninə və dininə bağlılığı.

Maqalə Azərbaycan Respublikası Prezidentli yanında KİV-ə Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə hazırlanıb